

Ю.А. Святець, який 1993 р. захистив дисертацію „Соціально-економічна типологія селянських господарств України у роки непу (масові джерела та методи їх дослідження)” [9]; О.І.Обласова, у 1998 р. захистила дисертацію „Неп в житті селян Катеринославщини (джерела і методи їх дослідження)” [10]; Р.В.Топка, в 2002 р. захистив дисертацію „Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до І Державної думи: джерелознавчо-методологічний аспект” [11].

До аграрного напрямку школи проф. В. Підгаєцького можна зарахувати також і одеського дослідника М. Польового, інтелектуальна культура якого та коло зацікавлень сформувалися практично виключно під впливом НДЛ Комтехід у Дніпропетровську [12].

Отже, внесок В.В. Підгаєцького в аграрну історію визначається не тільки кількісними показниками, написаними ним статтями та підручниками, чи кількістю аспірантів, які захистили дисертації з цієї проблематики, а тим новаторським підходом, запропонованим вченим до студіювання ключових явищ аграрної сфери. Особливо це помітно у авторській типологізації таких процесів як соціально-економічне розшарування села, форми соціального протесту селян тощо. Крім того, аграрна символіка мала важливе значення для саморефлексії історика, для розуміння ним особливостей фахової майстерності.

1. Підгаєцький В. „Орач лядовика” і його „історії” як метафори минулих часів // Україна модерна. – Ч.9. – 2005.
2. Литинський В. Листи до братів –хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Твори. Політологічна секція. – К., Філадельфія, 1995. – Т.6. – Кн.1.
3. Колесник І. Дніпропетровська історіографічна школа: спроба саморефлексії // Ейдос. – Вип.2. – Ч.1.
4. Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. Навчальний посібник для історичних факультетів університетів. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001.
5. Підгаєцький В. Комп’ютерне моделювання і філософія історії як сукупність інтерпретацій: „imaginary gardens with real toads in them.”? Варіації на тему Маріани Мур: Версія третя // Ейдос. – Вип.1.
6. Підгаєцький В. Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? // Україна модерна. – Ч.4-5. – 1999-2000.
7. Подгаецкий В.В., Святець Ю.А. Вариант создания базы данных о крестьянских хозяйствах Украины в годы непа // Круг идей: новое в исторической информатике. – М., 1994.
8. Подгаецкий В.В., Святець Ю.А. Каким был НЭП на Украине в период своего расцвета? (вариант сравнительного анализа состояния социально-экономических структур) // Компьютер и экономическая история. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1997.
9. Святець Ю.А. Соціально-економічна типологія селянських господарств України у роки непу (масові джерела та методи їх дослідження): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993.
10. Обласова О.І. Неп в житті селян Катеринославщини (джерела і методи їх

дослідження): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1998.

11. Топка Р.В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до І Державної думи: джерелознавчо-методологічний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002.
12. Польовий М.А. Застосування кореляційного та дисперсійного аналізу для дослідження формування і функціонування регіональних хлібних ринків // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Мова науки. Термінологія: Міжвуз. Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 1997.

В.М. Мельниченко

ІСТОРІЯ СІЛ У КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАЩИНИ)

У багатогранному спектрі регіональних досліджень минуле сільських населених пунктів посідає особливе місце, оскільки в них аж до середини ХХ ст. проживала більшість населення України. Саме села з найдавніших часів були осередками господарської діяльності і духовного життя українців. Особливості дослідження та нагромадження знань про сільські поселення простежуються на прикладі Черкащини, територію якої ми умовно окреслюємо адміністративно-територіальними межами сучасної Черкаської області.

Відомості про найдавніші поселення людей на території регіону, які можна розглядати як попередники майбутніх сіл, дають результати археологічних досліджень. Зокрема, своїми масштабами вражають унікальні поселення трипільської культури на місці сучасних сіл Майданецьке, Веселий Кут, Тальянки, Доброводи [1]. На правобережжі регіону, там, де сьогодні розташоване с. Пастирське, ще в скіфську добу існувало укріплене городище [2, 60–62].

Значний масив інформації про села періоду ХVII ст. міститься в козацько-старшинських літописах С. Величка, Г. Граб’янки, Самовидця, у подорожніх нотатках П. Алепського, Г. Боплана, інших іноземців, що перебували на території краю [3].

Наступний етап нагромадження краєзнавчої інформації про села Черкащини позначений зародженням науково-системного підходу, початок якому поклали праці М. Максимовича про населені пункти краю. В ХІХ ст. з’являються ґрунтовні дослідження, в яких значне місце посідають матеріали про сільські поселення Черкащини. Зокрема, побачили світ „Сказания о населенных местностях Киевской губернии” Л. Похилевича [4], „Записки о Полтавской губернии” М. Арендаренка [5], „Прошлое Полтавской территории и ее заселение” Л. Падалки [6].

Чимало відомостей з історії сіл Черкащини міститься у багатотомних збірниках історичних документів, що видавалися в ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, документальні пам’ятки цієї тематики увійшли до 35-томного видання „Архив Юго-Западной России”, 15-томника „Акты Южной и Юго-Западной России”. Розширенню знань про сільські поселення сприяло видання „Статистического описания Киевской губернии” в

3-х частинах, щорічних „пам'ятних книг” Київської і Полтавської губерній, інших статистично-довідкових збірників.

У радянський період масштабного розмаху дослідження історії сіл Черкащини набуло під час підготовки та видання тому „Черкаська область” до 26-томника „Історія міст і сіл УРСР”, який побачив світ у 1972 р. і став першою узагальнюючою працею з історії населених пунктів краю, в тому числі і сіл [7].

Найбільшого піднесення справа дослідження історії сіл Черкащини набула після проголошення незалежності і організаційного оформлення краєзнавчого руху в осередки Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині – Національна спілка краєзнавців України). За цей час, незважаючи на фінансові труднощі, зусиллями краєзнавців видано понад 200 краєзнавчих видань, близько 30 з яких присвячено історії окремих сіл. Більшість з них прорецензовано науковцями і користуються популярністю серед громадськості, використовуються в навчальному процесі та у просвітницькій роботі. Підготовка і видання, як показує аналіз, здійснювалися здебільшого з ініціативи учителів, викладачів вищих навчальних закладів, культосвітніх працівників, журналістів і краєзнавців-аматорів.

До кінця 1990-х рр. побачили світ такі історико-документальні нариси про села області: „Історія Сагунівки” (с. Сагунівка Черкаського району, 1992 р.) В. Царенка [8], „На краю Лісостепу” (с. Дубіївка Черкаського району, 1994 р.) А. Д. Улітова [9], „Книга пам'яті села Безпальче” (с. Безпальче Драбівського району, 1994 р.) І. Городиця [10], „Історія села Вільшана Слобідка” (с. Вільшана Слобідка Уманського району, 1995 р.) Г. Теревека [11], „Над Чумгак-рікою” (с. Шрамківка Драбівського району, 1996 р.) В. Щерби [12], „Через круті схили” (село Жаботин Кам'янського району, 1997 р.) В. Гирича [13].

В 2000-х рр. написання історії сіл помітно активізується. З'являються ґрунтовні дослідження з використанням широкої джерельної бази. При їх підготовці автори опиралися на опубліковані та архівні документи, публікації у наукових виданнях та пресі, спогади односельчан, власні спостереження, матеріали особистих архівів та інші краєзнавчі матеріали. Характерною рисою цих видань є дослідження авторами минулого сільських населених пунктів із сучасних методологічних позицій, з'ясування місцевих, не підігнаних під загальну ідеологічну схему, особливостей їх історії.

Прикладом такого видання може бути історико-краєзнавчий нарис „Паланка” Л. Панченка (2000 р.) [14]. Автор на основі опрацювання значного масиву документів та наукової літератури з'ясовує, що с. Паланка Уманського району виникло у XVII ст., а його жителі брали участь у повстанні Коліївщина. В книзі знайшов відображення соціально-господарський розвиток села у XIX та XX ст., участь односельчан у подіях вітчизняної історії. Висвітлено трагічні сторінки голодомору 1932–1933 рр., участь односельчан у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Багато уваги приділено новітній історії села, вміщено інформацію про відомих жителів села. Книга схвально сприйнята громадськістю і у 2006 р. здійснено її друге видання [15].

Історія с. Крутьки Чернобаївського району відображена в книзі Б. Кіппи (2003 р.). В ній

досліджено життя селян в XIX – на початку XX ст., вміщено дані про його господарський розвиток та біографії односельчан. Значна увага приділена сучасному періоду історії села. При цьому автором використано матеріали сільського краєзнавчого музею, спогади очевидців [16].

Оригінальністю відзначається історико-етнографічний нарис „Кузьмина Гребля. Село і люди” про с. Кузьмина Гребля Христинівського району І. Сажієнка і К. Євтушенка (2003 р.). У книзі одночасно з висвітленням соціально-політичної історії села, автори розкривають особливості культури і побуту селян, описуючи сільські звичаї та обряди, роботу сільської школи та культурно-освітніх установ [17].

Історію с. Погибляк Лисянського району „Село на нашій Україні” за матеріалами експозиції народного музею села написав О. Вдовиченко (2009 р.). Опис минулого села суттєво доповнюють вдало підібрані фотоілюстрації та фрагменти документів [18].

Історія сіл Черкащини всебічно розкривається також в підготовлених і виданих краєзнавцями комплексних працях про минуле окремих районів області. Серед них – „Монастирищина” та „Нариси з історії поселень Монастирищенського району” І. Волошенка [19], „Смілянщина” В. Княжева [20], „Чернобаївщина” М. Приліпко [21], колективні праці „Подорож Златокраєм” [22], „Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження” [23] та в інших краєзнавчих виданнях останнього часу.

Крім виконаних місцевими дослідниками краєзнавчих праць, присвячених історії сіл багатого своїми аграрними традиціями регіону, в 2009 р. побачила світ книга під багатообіцяючою назвою „Міста і села України. Черкащина” в якій вміщено довідки про села Черкаської області. Процес підготовки та видання „Українським видавничим консорціумом” за кошти місцевого самоврядування книги засвідчує, що організатори цього комерційного проекту не ставили за мету створення комплексної і науково обґрунтованої праці про міста і села Черкаської області, а обмежилися зібранням наспіх підготовлених і переважно компілятивних матеріалів [24].

Отже, як показує аналіз праць з історії сіл Черкащини, їх автори значну увагу приділяють висвітленню еволюції аграрних відносин на селі в різні періоди історії, передусім в XIX ст. У краєзнавчих працях акцент робиться на найбільш помітних подіях тодішнього сільського життя, пов'язаних, в першу чергу, з розподілом землі і організацією сільськогосподарського виробництва в регіоні. Оперуючи різноманітними статистичними викладками, більшість авторів аналізують склад сільського населення, виділяючи серед нього за правовим і майновим становищем окремі соціальні групи, показують взаємостосунки між ними.

Створюючи історію своїх сіл, краєзнавці також всебічно характеризують їх розвиток в радянський період, об'єктивно показуючи здобутки і втрати цього часу: хід колективізації, причини і наслідки голодомору 1932–1933 рр., життя колгоспників у довоєнний та післявоєнний періоди. В поле зору дослідників потрапляють і сучасні проблеми села, ними робляться спроби узагальнення досвіду реформування аграрного сектора, показати власне бачення розв'язання існуючих проблем.

1. Крущ В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К. Ранок землеробського світу. – К., 2000.
2. Чабан А.Ю. Середнє Подніпров'я. – Черкаси, 1999. – Кн. 2.
3. Мельниченко В.М. Нагромадження знань про міста і села Черкащини: сучасні аспекти проблеми // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 19. – К.; Донецьк, 2001.
4. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864.
5. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. – Полтава, 1849, – Ч.2.
6. Падалка Л. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. – Полтава, 1914.
7. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – К., 1972.
8. Царенко В.С. Історія Сагунівки. – Черкаси, 1992.
9. Улітов А.Д. На краю Лісостепу. – Черкаси, 1994.
10. Городинець І.С. Книга пам'яті села Безпальче. – Сімферополь, 1994.
11. Тереверко Г.Я. Історія села Вільшана Слобідка. – Умань, 1995.
12. Щерба В. Над Чумгак-рікою. – Драбів, 1996.
13. Гирич В.П. Через круті схили. – Сміла, 1997.
14. Панченко Л. Паланка. – Умань, 2003.
15. Панченко Л. Наша Паланка. – Умань, 2006.
16. Кіппа Б.О. Рідне село. Історія села Крутьки Чорнобайського району Черкаської області. – Черкаси, 2003.
17. Сажієнко І.А., Євтушенко К.А. Кузьміна Гребля. Село і люди. Історико-етнографічний нарис. – Умань, 2006.
18. Вдовиченко О.О. Село на нашій Україні. Коротка історія села Погибляк за матеріалами експозиції Погибляцького народного краєзнавчого музею. – К., 2009.
19. Волошенко І.І. Нариси з історії поселень Монастирищенського району Черкаської області. – Монастирище, 2003.
20. Княжев В.С. Смілянщина. – Сміла, 1998.
21. Приліпко М.В. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодення). – Черкаси, 2008.
22. Голиш Г.М., Голиш Л.Г., Пономаренко М.Ф. Подорож Златок раєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніського району. – Черкаси, 2008.
23. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження / автор. колективу В. Щербатюк (керівник), В. Колесник, В. Мельниченко та ін. – К., 2009.
24. Міста і села України. Черкащина. – К., 2009.

А.Г. Морозов, В.М. Лазуренко

СЕЛЯНИН-ВЛАСНИК ЧАСІВ НЕПУ: ХТО ВІН? З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КЛАСОВОГО ЖУПЕЛЯ „КУРКУЛЬ”

Одним із важливих напрямків історичних досліджень є вивчення сутності і перебігу суспільних процесів та їх взаємозв'язків в межах певних соціально-економічних систем, які існували у минулому. Без їх детального з'ясування неможливо відтворити об'єктивну картину минулих подій, що дозволяє не лише отримати правдиву наукову інформацію, а й набути історичного досвіду, придатного для використання в сучасний період.

Сучасні трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України стимулюють зростання значного інтересу як дослідників-фахівців, так і

широкої громадськості до специфічних особливостей перебігу аграрних перетворень, що мали місце в українському селі в добу непу і які багато в чому схожі із нинішніми.

Відхід від кріпацько-колгоспної системи господарювання на селі, яка проіснувала понад сім десятиліть, та надання селянству можливості вільно господарювати, працювати на себе, а в кінцевому разі покращувати добробут українського народу, його держави, розгортання приватної ініціативи закономірно приведе до появи заможного селянства. Цей процес інтенсивно розвивався в 20-ті роки минулого століття, в період нової економічної політики.

Проблема об'єктивного визначення соціально-економічного становища такого типу господарства через цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників все ще залишається недостатньо з'ясованою і потребує подальшого, суто наукового, і посправжньому скрупульозного підходу до його вивчення, що і є метою запропонованої статті.

Над проблемою визначення заможності селянського господарства в усі роки радянської влади завжди виразно домінували ідеологічно-заангажовані чинники. Пануюча в тоталітарному суспільстві відверта політична заангажованість суттєво, а нерідко просто карикатурно спотворювала відображення цілого ряду важливих соціально-економічних аспектів функціонування на селі економічно-міцного трудового селянства, яке в результаті власної самовідданої праці на землі досягло становища, яке в селянському середовищі поштиво визначалось як заможність, а в більшовицько-партійних колах вороже-осудливо – куркульство.

Офіційна лінія ЦК ВКП(б) щодо ставлення до заможного селянства вимагала від партійного керівництва України виділяти такі його основні риси: ведення торговельної справи; заняття лихварством, підрядами, постачанням; наявність власних переробних підприємств сільськогосподарської продукції; використання у власному господарстві сторонньої робочої сили. Спеціально зазначалось, що вони збагачуються в основному не за рахунок своєї господарсько-активної праці, а за рахунок вкладення капіталів в інші сфери.

Хто б і що б не писав тоді про село, навіть найзавзятіші більшовицькі ідеологи, кожен відштовхувався насамперед від добре зрозумілих реалій: в кінцевому разі краще живуть ті, хто більше і розумніше працює на землі. Такою була загальноприйнята думка про сутність селянської заможності. Радянська статистика тих років навіть виразу такого „куркуль” не знала. Лише розрізнялися різні категорії селянських господарств: незаможні, нижчесередні, середні, вищесередні, заможні.

Проте згодом, для того щоб будь-що виправдати страхіття насильницької колективізації та невідривно пов'язаного з ним голодомору, все було поставлено з ніг на голову. Оббрехали і спотворили найсвятіше – ширю любов до землі, самовіддану натхненну працю, богом дарований хист господарювати.

В стратегічному плані економічно самодостатнє працююче енергійне підприємливе заможне селянство, яке саме завдяки цим якостям і постало як таке, об'єктивно відстоювало демократичні засади функціонування економічного і політичного ладу в країні. Саме через це, а не через вигадане